

Arkeolojik bulgular ışığında 2. yüzyıl Sumatar mar alaha kültü

Yrd. Doç. Dr. Şinasi GÜNDÜZ

Sumatar Harabeleri Harran ovasının kuzey doğusunda yer alan tepelik bölgede Tektek tepelerinde yer alır. Harran'a yaklaşık 40 veya 50 km., Urfa'ya ise yaklaşık 80 km. uzaklıktadır (1). Günümüzde bir ilkokul ve bir jandarma karakoluna sahip küçük bir yerleşim birimi olan Sumatar, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk çeyreğine kadar yalnızca çobanların sürülerini sulamak için zaman zaman uğradıkları bir yer durumundaydı.

Sumatar antik çağda büyük öneme sahip olan bir bölgede bulunur. Dini ve politik merkez olma açısından antik dönemin iki önemli yerleşim merkezi Urfa (Urhai, Edessa) ve Harran (Haran, Carrhae) Sumatar'ın kuzey batı ve güney batısındaki iki komşusudur. Bunlardan özellikle Harran MÖ 3. bin yıldan itibaren bölgede önemli bir dini merkez rolünü oynamış ve MS 13. yüzyılda Moğollar tarafından tamamen yıkılışına kadar paganist bir dini merkez olma hüviyetini devam ettirmiştir. Yıldız ve gezegen kültü bilinen en erken tarihten itibaren Harran dininin temel yapısını oluşturmaktadır (2). Özellikle şehir, Harran panteonunun başında yer alan ay tanrısı Sin kültü ve onun adına yapılan tapınaklarla (antik çağdaki **-hul-hul** ve **u-zu-mu** gibi) tanınmıştır(3). Harran bu özelliğini tarih boyunca sürdürmüştür.

Komşusu Harran kadar eski bir tarihe ve şöhrete sahip olmamakla birlikte muhtemelen MÖ 4. yüzyılda Seleucid hanedanının bölgedeki hakimiyeti altında bir yerleşim merkezi olarak kurulan Edessa (Urfa) da MS 3. yüzyıla kadar yıldız ve gezegen kültürünün hakim olduğu dini ve politik bir merkez olmuştur (4). Harran'dan farklı olarak gezegenlerden jüpiter'i sembolize eden rab ve hakim tanrı olan Bel (veya Ba'al) ve Bel'in oğlu, Merkür gezegenini sembolize eden ilahi katip ve ilahi bilge Nebo (veya Nabu, "parlak, aydınlık") Edessa panteonunun başında yer alan tanrılarıdır. Ayrıca verimlilik tanrıçası Atargatis (İştar-Venus) kültü MS. 3. yüzyıla kadar Edesa dininin önemli özellikleri arasında yer almıştır. Nitekim tanrıça Atargatis kültürünün yaygın olduğu yerler olan Hierapolis, Delos ve Askalon'da olduğu gibi Edesa'da da bu kültü temsil eden kutsal

1. Bkn. Şekil 1.

2. Harran dini ile ilgili geniş bilgi için bkn. Gündüz, Ş., The origins and early history of the Mandaeans and their relation to the Sabians of the Qur'an and to the Harranians. (ph. D. thesis) Manchester University (1991), ss.232-359.

3. Sin kültü için bkn. Lewy, J., "The late Assyro-Babylonian cult of the Moon and its culmination at the time of Nabonidus", HUCA, 19, 1945-46, ss.405-91; Lewy, H., "Points of comparison between Zoroastrianism and the Mooncult of Harran", in A Locust's Leg; Studies in Honour of T.H. Taqizadeh, ed. W.B. Henning, London (1962), ss. 139-61.

4. Edesa için bkn. Segal, J.B., Edessa and Harran, London (1963); aynı yazar, Edesa "the Blessed City", Oxford (1970); Drijvers, H.J.W., Cults and beliefs at Edessa, Leiden (1980).

balıklarla dolu olan havuz yapılmış ve varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir(5). Harran'da hiç bir zaman paganizme karşı bir güç olarak varlık gösteremeyen Hıristiyanlık, bir rivayete göre MS 212'de ölen Edessa kralı VIII. Abgar'ın Hıristiyanlığı kabulünden sonra Edessa'nın resmi dîni olmuş ve bunu müteakiben tanrıça Atargatis için yapılan kişinin kendini hadımlaştırması gibi benzeri putperest ayinler yasaklanmıştır(6).

Bu iki önemli dini ve politik merkezin arasında yer alan Sumatar'ın tarihine ilişkin bilgilerimiz tamamıyla arkeolojik bulgulara dayalıdır ve dolayısıyla oldukça sınırlıdır. Sumatar'daki arkeolojik kalıntılar ve kitabeler ilk kez, bu yüzyılın başlarında iki defa yöreyi ziyaret eden Fransız diplomat H. Pognon'un dikkatini çekti. Pognon özellikle yörede bulunduğu bir mağarada pek çok Süryanca kitabe ve rölyef keşfetti (7). 1950'li yıllarda Sumatar Harabeleri İngiliz oryantalist J.B. Segal tarafından incelendi. Segal, Pognon'un keşfettiği kitabe ve rölyeflerin yanısıra Sumatar'daki merkezi tepenin üzerinde bulunan harabelerde, kayalıklar üzerine kazınmış yeni bazı Süryanca kitabeler ve rölyefler buldu. Ayrıca Segal merkezi tepe etrafına dağılmış vaziyetteki harabelerin detaylı bir tanımını da yaptı (8). Sumatar bölgesi son olarak 1970'li yıllarda H.J.W. Drijvers tarafından tekrar incelendi. Drijvers yörede yeni birtakım kitabe ve rölyefler keşfetti(9). Drijvers ayrıca daha önce Pognon ve Segal tarafından Sumatar yöresinde bulunan Süryanca kitabelerin tamamını tercüme etmeksizin yeniden gözden geçirerek bir eserde topladı(10).

Sumatar Harabelerinde elde edilen materyal başlıca üç grupta toplanabilir: (i) Kitabeler, (ii) rölyef ve figürler ve (iii) çeşitli yapı kalıntıları. Birbirleriyle yakından ilişkili olan bu materyal Sumatar bölgesinin tarihi ve dîni açıdan çeşitli devirlerdeki durumunu yansıtması yanında, Miladi takvimin ilk yüzyıllarında yöredeki hakim dil olan Süryancanın çeşitli dönemlerdeki durumunun linguistik açıdan incelenmesine de imkan sağlar.

Sumatar'da H.J.W. Drijvers tarafından bulunan üç satırlık bir Aramca kitabe bđgenin MÖ 4. yüzyıldan itibaren bir yerleşim merkezi olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Drijvers bu Aramca kitabenin MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından kalma olduğunu ifade etmektedir(11).

5. Edessa'daki Bel, Nebo ve Atargatis külleri için bkn. Drijvers, H.J.W., age., ss. 40-121.

6. Bkn. aynı eser, s.14.

7. Pognon, H., *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossoul*, Paris (1907), ss. 23-38. Bu mağara daha sonra batılı bilim adamları tarafından "Pognon Mağarası" olarak isimlendirildi. Bu mağara için bkn. Şekil 2.

8. Bkn. Segal, J.B., "Pagan Syriac monuments in the Vilayet of Urfa", AS, 3, 1953, ss.97-119; aynı yazar, "Some Syriac inscriptions of the 2nd-3rd century A.D.", BSOAS, 16, 1954, ss.13-36.

9. Bkn. Drijvers, H.J.W., "Some new Syriac inscriptions and archaeological Finds From Edessa and Sumatar Harabesi", BSOAS, 1973, ss.1-14.

10. Aynı yazar, *Old-Syriac (Edessan) inscriptions*, Leiden (1972), ss.4-19.

11. Krş. aynı yazar, "Some new Syriac inscriptions and archaeological finds from Edessa and Sumatar Harabesi", ss. 1-2.

Bölgede yapılan araştırmalar sonucu Sumatar'da çoğunluğu dīnī mahiyette olan 24 Süryanca kitabe bulunmuştur. Bunlardan bazıları göreçeğimiz gibi Seleucid tarihleme hesabıyla 476 tarihini taşımaktadır. Bu tarih Miladi olarak 164-65'e tekabül etmektedir. Başlangıcı MÖ 312 olan Seleucid takvimi o dönemlerde Suriye bölgesinde yaygın olarak kullanılmaktaydı (12). Çoğunluğu sadece birkaç satırdan ibaret olan Sumatar kitabeleri genellikle çeşitli kişilerin tanrı huzurunda hatırlanmalarına yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Bazı kitabelerde ise çeşitli kişiler, bir takım hareketleri yapmaktan sakındırmak gayesiyle tanrının azabıyla uyarılmaktadır.

Sumatar rölyef ve kitabeleri ilk bakışta **mar alahe** ve Sin gibi çeşitli tanrıları ihtiva eden bir panteona sahip bir kültün varlığını ortaya koymaktadır. Problem bu isimlerin hangi tanrı veya tanrıları ifade ettiği sorusundan kaynaklanmaktadır. Problemin çözümü için kitabe ve rölyeflerde yer alan tanrı figürlerinin incelenmesi gerekmektedir.

mar alahe Sumatar kitabelerinde sıkça bahsedilen tanrıdır. Süryanca kitabelerin çoğunluğunun bulunduğu yer olan merkezi tepenin (13) zirvesinde bulunan ve etrafı bir sınırla çevrili olan kitabe şöyleğir:

1-4 Adona'nın oğlu ordu komutanı Absmaya hatırlansın. O, **mar alahe**'nin huzurunda hatırlansın. Absmaya'nın oğulları Babas ve Tirdat hatırlansın(14)

Merkezi tepenin doğu ve batı cephelerinde yer alan kitabelerde de **mar alahe** zikredilmektedir. Doğu cephesindeki kitabe:

1. 476 yılı şubat ayında
2. ben Adona'nın oğlu Manyaş ve Ma' na ve Alkud (veya Alkur)
3. ve Balbana ve kardeşleri Alkud (veya Alkur)
4. biz bu kutsal tepede bu anıtı diktik.
5. ve yöneticimin besleyip büyüttüğu kişi için bir taht koyduk
6. O, yönetici Tirdat'dan sonra **büdar** olsun (veya olacak)
7. ve O (Tirdat) tahtı besleyip büyüttüğu kişiye versin (bıraksın veya bırakacak)
- 8-9. (O zaman O, mükafaatını **mar alahden** alacak. Ve eğer o tahtı geri çekerse ve anıt yıkılırsa tanrı onu bilsin (veya bilecek) (15).

12. Bkn. aynı yazar, *Cults and beliefs at Edessa*, s. 124.

13. Bkn. şekil 2.

14. Bkn. Kitabe 1. Ayrıca krş. Drijvers, H.J.W. *Old-Syriac (Edessan) inscriptions*, ss. 13-14; Segal, J.B., "Some Syriac inscriptions of the 2nd 3rd century A.D.", ss. 21-22. Süryanca'dan yapılan tercümelere satır başlarındaki numaralar kitabelerin satır sayılarını göstermektedir. Köşeli parantezler içindeki ifadeler ise bize aittir.

15. Bkn. Kitabe 2. Krş. Drijvers, H.J.W., *age.*, ss. 17-18; Segal J.B., *age.*, ss.26-28.

Tepenin batı cephesindeki kitabe ise şöyledir:

1. 476 yılı Şubat ayında
2. ben, Adona'nın oğlu, Arab (bölgesinin) yöneticisi
3. bu kült yerini yaptım ve **mar alahe** için bir anıt diktim
- 4-5. efendim kral ve oğullarının hayatı için ve babam Adona'nın hayatı için ve benim hayatım için ve kardeşlerimin oğullarımızın hayatı için (16)

Tanrı **mar alahe**'den bahsedilmesi yanısıra bu kitabeler yöreyle ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Öncelikle kitabelerden, Sumatar'daki merkezi tepenin kutsal bir mekan, bir kült yeri olarak kullanıldığını ve orada tanrı **mar alahe** adına anıtlar dikildiğini anlıyoruz. Tepenin doğu ve batı cephesindeki kitabeler bu kült yerinin Seleucid tarihiyle 476 yılı Şubat ayında (MS 165) yörenin yöneticisi Tirtat tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir. Tirtat büyük ihtimalle o dönemlerde yörede büyük etkinliği bulunan Edessa kralına bağlı bir yöneticidir(17). Bu kitabelerden MS ikinci yüzyılın ikinci yarısında yöreye Adona ailesinin hakim olduğu da anlaşılmaktadır. Zira Adona'nın oğlu Tirtat'ın yönetici olmasından başka, onun diğer oğlu. Absmaya yörenin ordu komutanıdır. Ayrıca, yönetici Tirtat'ın **budar**(18) olarak da görev yapmakta olduğunu Tirtat'ın hem yöneticilik hem de **budar**lık görevini kendisinden sonra oğluna bırakacağına dair ifadeden anlamaktayız. **budar**lık görevinin yöredeki kültle, özellikle tanrı **mar alahe** kültüyle yakından ilgili olduğu açıktır. Bu terim Sumatar'dan başka yöredeki diğer merkezlere ait kitabe ve kaynaklarda da yer almaktadır. MS 73 tarihinden kalma Serrin'deki bir Süryanca mezar kitabesinde "**nhy**'nin **büdar**'ı rahip Ma nu" ifadesi yer almaktadır(19). Özel isimlerdeki çeşitli terkiplerden anlaşıldığı kadarıyla **nhy** büyük ihtimalle yöre panteonuna ait bir tanrıdır. Dolayısıyla Serrin'deki bu kitabe rahip Ma'nu'nun tanrı **nhy** ile ilgili **dînî** bir görevi yürütmekte olduğunu göstermektedir (20). İbn Nadim tarafından nakledilen Hamranilerin kutsal kitabı **Beş Sır Kitabı**'nda da **budar** terimi ile ilişkili olabilecek bir ifade sık sık kullanılmaktadır. Burada dine giriş törenlerinin yapıldığı mabed **beyt elbuğdariyyin** olarak adlandırılmaktadır(21). Buradaki **buğdariyyin**'in (veya **bu dariyyin**) Süryanca **budar**'dan türetilmiş bir Arapça isim olması büyük ihtimaldir. Bu durumda ise **büdar**lık görevinin dine giriş törenleriyle ilgili yürütülen bir görev olduğunu söyleyebiliriz.

16. Bkn. Kitabe 3. Kış. Drijvers, H.J.W., age., s. 16; Segal, J.B., age., ss. 24-25.

17. Bkn. Drijvers, H.J.W., Drijvers, H.J.W., Cults and beliefs at Edessa, s. 125.

18. Segal bir defasında bu terimin Süryanca'da senato, konsül anlamlarına gelen budar olarak da okunabileceğini ileri sürdü (bkn. Segal, J.B., age., ss. 26-28); ancak terimin budar olarak okunmasının daha doğru olduğu genellikle kabul edilmektedir.

19. Bkn. Drijvers, H.J.W., age., s. 128.

20. Bkn. aynı yer.

21. Bkn. İbn el-Nedim, Muhammad ibn 'Ishaq, kitab al-fihrist, ed. G. Flügel, Leibzig (1872), ss.

326-27. Bu terimin bir başka varyasyonu ise beyt el-bu dariyyin'dir. Kış. aynı eser, s. 236.

Sumatar kitabelerinde bahsedilen **mar alahe** yöredeki başka merkezlerde bulunan kitabelerde de geçmektedir. Örneğin, muhtemelen 2. veya 3. yüzyıldan kalma olan Urfa Kırkmağara'daki Süryanca bir mezar kitasesinde şu ifade yer almaktadır:

"her kim kemiklerimi buradan kaldırırsa, onun için ahiret (mutluluğu) olmasın ve **mar alahe** tarafından lanetlensin" (22).

mar alahe'nin kimliği ve bu kültün özelliği konusuna geçmeden önce Sumatar'daki dini mahiyette olan diğer bazı kitabelere de değinmek isteriz. Merkezi tepenin kuzey cephesinde bulunan rölyefte bir erkek büstü bulunmaktadır. Büstün omuzları arkasında uçları yukarıya doğru olan bir hilal göze çarpmaktadır. Bu büstün sol tarafındaki Süryanca kitabe şöyledir:

1. (Şıla'nın oğlu)

2-5. Şıla bu sureti Adona'nın oğlu Tirdat ve kardeşlerinin hayatı anısına tanrı Sin için yaptı (23).

Büstün hemen arkasında bulunan hilal sembolünden de anlaşıldığı gibi, kitabe bu büstün tanrı Sin'i temsil ettiğini ifade etmektedir. Ây tanrısı Sin bilinen en erken tarihten itibaren Harran bölgesinin en önemli tanrısı olmuştur. Antik çağda Sin kültürünün iki önemli merkezi olan güneyde Ur ve kuzeyde Harran şehrinde bu kültün amblemi hilal olmuştur. Ur'da tanrı Sin, ya lacivert sakallı ve hilal başlıklı bir adam veya hilal boynuzlu bir boğa şeklinde tasvir edilmiştir (24). Kral Nabonidus zamanından kalma Harran kitabelerinden, Roma dönemine ait Harran yöresinde bulunan paralardan ve Harran civarındaki Sultantepe ve Aşağı Yarıncı harabeleri kalıntıları anladığımız kadarıyla, Harran ve civarında da tanrı Sin daima bir hilal figürü ile tasvir edilmiştir (25).

Yukarıda bahsedilen kitabenin hemen solunda bir başka Süryanca kitabe yer alır. 12 satırlık olan bu kitabe kötü şekilde hasara uğradığından pek çok yerini okuyabilmek imkansızdır. Okunabilen yerleri şöyledir:

22. Bkn. Drijvers, H.J.W., Old-Syriac (Edessan) inscriptions, ss. 25-26; Segal, J.B., "Pagan Syriac monuments in the Vilayet of Urfa", ss. 115 vd.

23. Bkn. Kitabe 4. Krş. Drijvers, H.J.W., age., ss. 10; Segal, J.B., "Some Syriac inscriptions of the 2nd-3rd century A.D.", ss. 17-18.

24. Bkn. Lewy, J., age., ss. 447-48; Jastrow, Jr.M., Aspects of religious belief and practice in Babylonia and Assyria, New York and London (1911), ss. 113-14.

25. Bkn. Gadd, C.J., "The Harran inscriptions of Nabonidus", AS, 8, 1958, s. 41 ve Plate II; Ingholt, H., Parthian sculptures from Hatra, New Haven (1954). s. 22; Hill, G.F., Catalogue of the Greek coins of Arabia, Mesopotamia and Persia, London (1922), ss. xcii, 82-90.

1-2. (?)

3. ve o yerleştirdi (?)

4. ben tanrıyım

5. onu görüyorum

6-8. (?)

9-10. ben ona bakıyorum. Ve ey!

11-12. ben (tanrı Sin'im) (?) (26)

Bu büstün sağ tarafında ise diğer Süryanca kitabe vardır. Bu kitabede geçen "tanrı" terimi büyük ihtimalle tanrı Sin'i kasetmektedir.

1. Kuza'nın oğlu

2-3. (diler ki) (?)) Zky ve oğulları tanrı huzurunda hatırlansın (27).

Tanrı Sin'e ait olan bu büstün sağ tarafında dizlerine kadar elbise giyinmiş vaziyette bir erkek figürü bulunmaktadır. Bu figürün sağ tarafındaki Süryanca kitabe ise şöyledir:

1-3. Bu suret 476 yılı Adar ayının 13. gününde tanrı tarafından Ma na'ya emredildi (yapılması istendi) (28).

Bu erkek figürünün kimi temsil ettiği belli değildir, ancak kitabede sözkonusu edilen "tanrı" büyük ihtimalle Sin'dir.

Ay tanrısı Sin kültürünün Harran'da olduğu kadar Sumatar'da da yaygın olduğu bu kitabelerden anlaşılmaktadır. Sin bazan "tanrı Sin", bazan da yalnızca "tanrı" olarak bahsedilmektedir. Diğer taraftan Sumatar kitabelerinde sıkça bahsedilen **mar alahe**'nin kimliği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kitabelerde geçen terimi **mar alaha** (rab tanrı, lider tanrı) şeklinde okuyan J.B. Segal, bunun Sumatar bölgesinin en yüksek tanrısı olduğunu ve Palmira bölgesinde yaygın olarak inanılan Ba'al Şamin (Göklerin sahibi, rabbi) ile özdeş olabileceğini iddia etti (29). Bir başka çalışmada ise Sumatar'daki **mar alahe**'nin muhtemelen ortaçağda Harranilerin panteonunda yer alan ve sihrin, cin ve şeytanların tanrısı olan **şamal**'in bir ismi olabileceğini ileri sürdü (30). Segal'in görüşleri pek çok yönden tenkit edilebilir. Öncelikle, Drijvers ve diğer bazı ilim adamlarının da belirttiği gibi Sumatar kitabelerinde geçen terimi **mar alaha** şeklinde okumak yanlıştır. Terimin doğru okunuşu (tanrıların rabbi" veya "tanrıların lideri" anlamına gelen **mar alahe**'dir. Segal **mar alahe**'nin Ba'al Şamin ile özdeş olabileceği konusundaki görüşün güçlüğünü bizzat kendisi ifade etmektedir. O, bu görüşün sadece bir hipotez olmaktan öteye

26. Bkn. Kitabe 5. Krş. Drijvers, H.J.W., age., ss. 10-11; Segal, J.B., age., ss. 18-19.

27. Bkn. Kitabe 6. Krş. Drijvers, H.J.W., age., ss. 9-10; Segal, J.B., age., ss. 16-17.

28. Bkn. Kitabe 7. Krş. Drijvers, H.J.W., age., ss. 11-12; Segal, J.B., age., ss., 19-20.

29. Bkn. Segal, J.B., age., s. 15.

30. Bkn. aynı yazar, "The Sabian mysteries: The planet cult of ancient Harran", in Vanished civilizations: Forgotten peoples of the ancient World, ed. E. Bacon, London (1953), s. 217. Şamal için bkn. İan al-Nadim, age.,ss. 322-23.

gidemeyeceğini, zira Sumatar bölgesiyle Palmira arasında doğrudan dini bir ilişkinin varlığını gösteren hiçbir temel bulunmadığını söyler (31). Diğer taraftan Segal'in ikinci görüşü, yani **mar alahe**'yi Harran panteonundan Şamal için bir isim olarak düşünmesi de pek sağlam görünmemektedir. Zira herşeyden önce Şamal Müslümanların Harran'a hakim olduğu dönemde Harranilerin panteonunda yer alan bir tanrıdır. Daha önceki devirlerde, özellikle Miladi ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Harran yöresinde böyle bir tanrının varlığı konusunda hiçbir bilgiye sahip değiliz. İkinci olarak, tanrı Şamal hiçbir zaman Harran panteonunda en yüksek tanrı konumuna çıkmamıştır. Oysa **mar alahe** isminin Segal'in de vurguladığı gibi, panteonun başında olan tanrının bir ismi olduğu kesindir.

mar alahe ismi bize Sumatar kitabelerinde bahsedilen ve bölgede yaygın olarak bilinen Harran'ın meşhur ay tanrısı Sin'i hatırlatmaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Sin bu kitabelerde "tanrı Sin" veya sadece "tanrı" şeklinde zikredilmektedir. Harran bölgesine ait çeşitli kaynaklardan anladığımız kadarıyla bölge panteonunun başında bulunan Sin tarih boyunca "tanrıların rabbi, efendisi" ve "tanrıların kralı" gibi isimlerle anılmıştır. Örneğin antik çağa ait olan ve Eski Harran'da çıkarılan kral Nabonidus kitabelerinde ay tanrısı Sin'e verilen isimler arasında **sar ilani** "tanrıların kralı" ve **bel ilani** "tanrıların rabbi, lideri" isimleri de vardır (32). Ayrıca o döneme ait pek çok şahıs ismi de tanrı Sin'in bu özelliklerini yansıtmaktadır. Mesela Asurca şahıs isimleri olan **sin avşarid** "Sin yer, makam bakımından ilktir", **sin kabti ilani** "Sin tanrıların en güçlüsü olanıdır" ve **sin şar ilani** "Sin tanrıların kralıdır" buna örnektir (33). Ortaçağ'da da Harran bölgesi halkı ay tanrısı Sin için benzer isimler kullanmışlardır. Klasik İslam kaynakların verdikleri bilgilere göre Sin Harranlılarca **ilah al-alihah** "tanrıların rabbi, efendisi" olarak isimlendirilmiştir (34). Bütün bunlar **mar alahe** isminin tanrı Sin için kullanılan Asurca **bel ilani** ve Arapça **rabb al-alihah** ve isimlerinin Süryanca karşılığı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Hatra yöresinde bulunan antik döneme ait bazı paralardan anlaşıldığına göre ay tanrısı Sin Hatra'da da **mar alahe** ismiyle anılmaktadır (35).

O halde Sumatar kitabelerinde söz konusu olan kült ay tanrısı Sin kültüdür. Sin bazan doğrudan kendi ismiyle, bazan "tanrı" şeklinde, bazan da tarihin her döneminde bu yörede sahip olduğu lakabıyla, yani "tanrıların rabbi", "tanrıların lideri" ismiyle bahsedilmektedir.

31. Avriü yazar. "some Syriac inscriptions of the 2nd-3rd century A.D.". ss. 15-16.

32. Bkn. Gadd. C.J., age., ss. 47,49,57,59; Lewy, H., age., s. 141.

33. Bkn. Talqvist, K. Assyrian personal names. Helsinki (1914), ss. 198.199.201.

34. Bkn. İbn al-Nadim, age., s. 325; al-Shahristani, Abu al-Fah Muhammed, kitab al-milal wa al-nihal, ed. W. Cureton. London (1842), s.203; al-Dimashqi, Shams al-Din Abi Abd Allah, nukhbat al-dahr fi ja'ib al-bahr, ed. M.A.F. Mehren. St. Petersburg (1866), s.47.

35. Kıs. Drijvers. H.J.W., "Some new Syriac inscriptions and archaeological finds from Edessa and Sumatar Harabesi". ss. 5-6.

Burada karşımıza bir problem çıkmaktadır. En erken dönemlerden itibaren Sumatar çevresinde gerek Harran'da gerekse Edessa'da gezegen kültürünün hakim olduğunu biliyoruz. Özellikle Harran'da, ay tanrısı Sin'in panteonun başını oluşturduğu tanrılar silsilesinde Şamaş, İstar (Atargatis) ve Nabu gibi diğer gezegenlerle ilgili tanrılar önemli rol oynamışlardır. Peki yöreye hakim olan gezegen kültürünün 2. yüzyılda Sumatar'da da mevcudiyetini gösteren bir delil var mıdır?

Sumatar'daki çeşitli harabeleri tetkik eden Segal bölgede topyekun bir gezegen kültürünün varlığını iddia etti. Segal'in bu iddiasındaki temel delili Sumatar'da merkezi tepenin batı ve kuzey cephesinde yer alan harabelerdir. O, bunların sayısının 7 tane olduğuna ve her birinin değişik şekillerde inşa edilmiş olabileceğine dikkat çekti ve bunların, el-Mes udi ve el-Dmaşqi gibi ortaçağ İslam alimlerinin tasvir ettiği Harranlıların 7 gezegen kültürüyle ilgili tapınakları olabileceğini ileri sürdü (36). Segal'in bu görüşü bir kaç noktada reddedilebilir. Öncelikle yukarıda da belirttiğimiz gibi Sumatar kitabelerinde sözkonusu olan tek kült ay tanrısı Sin kültürüdür. Bu kitabelerde Sin'in dışında başka bir gezegen kültüne rastlanmaktadır. Kitabelerin dışında diğer bazı deliller de bunu desteklemektedir. Sin'in yöredeki amblemi olan hilal veya hilal şeklindeki boynuz figürü yöredeki çeşitli kabartmalarda görülen tek semboldür. Merkezi tepenin kuzeyinde bulunan rölyefin dışında Sin'in amblemi olan uçları yukarı kalkık hilal figürü Sumatar'daki Pognon Mağarasında da iki yerde göze çarpmaktadır (37). Sumatar'da diğer gezegen kültürlerinin sembollerine (Güneş temsil eden Şamaş'ın sembolü olan disk figürü ve Venüs'ü temsil eden İstar'ın sembolü yıldız gibi) rastlanmaması oldukça dikkat çekicidir. İkinci olarak bölgede yerinde incelemeler yapan Drijvers gibi bilim adamlarının da ifade ettikleri gibi (38) Sumatar'daki bu harabeler tapınak değil alelade mezar kalıntılarıdır. Nitekim Segal'in bizzat kendisi de bir seferinde bu harabelerin ilk bakışta mezar yapıları izlenimini verdiğini söylemektedir (39). Segal'in görüşüne karşı belirtilmesi gereken son nokta da şudur: el-Mes udi ve diğer İslam alimlerinin tasvir ettikleri tapınaklar Harran'ın 40-50 km uzağında aynı bir yerleşim merkezi olan Sumatar'la ilgili değil, ortaçağ Harranlılarının ilk varlıklar ve gezegenler kültürü ile ilgilidir. Dolayısıyla bu tapınakların 2. yüzyıldan kalma Sumatar mezar yapılarıyla bir ilişkisi yoktur.

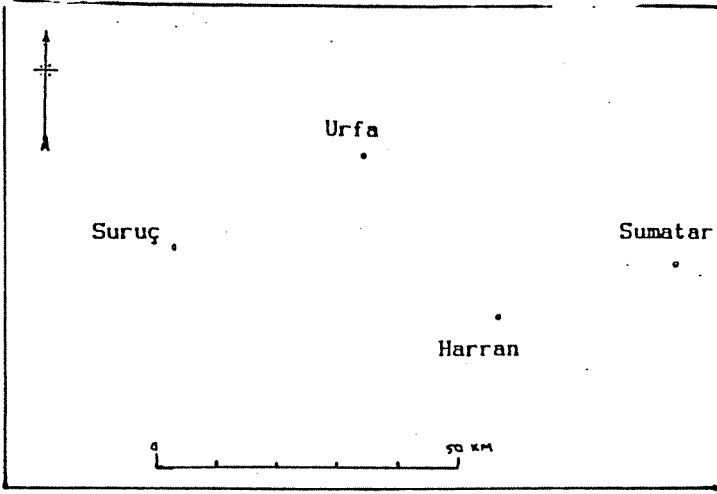
Sonuç olarak MÖ 4. yüzyıldan itibaren bir yerleşim merkezi olarak tarih sahnesine çıkan Sumatar'ın MS 2. yüzyılda, ay tanrısı Sin kültürünün hakim olduğu bir dini merkez olduğunu söyleyebiliriz. Sumatar panteosunda zaman zaman "tanrı" ve "tanrıların rabbi" olarak da adlandırılan Sin'den başka bir tanrının varlığına rastlanmamaktadır.

36. Bkn. Segal, J.B., "Pagan Syriac monuments in the Vilayet of Urfa", ss. 112 vd.

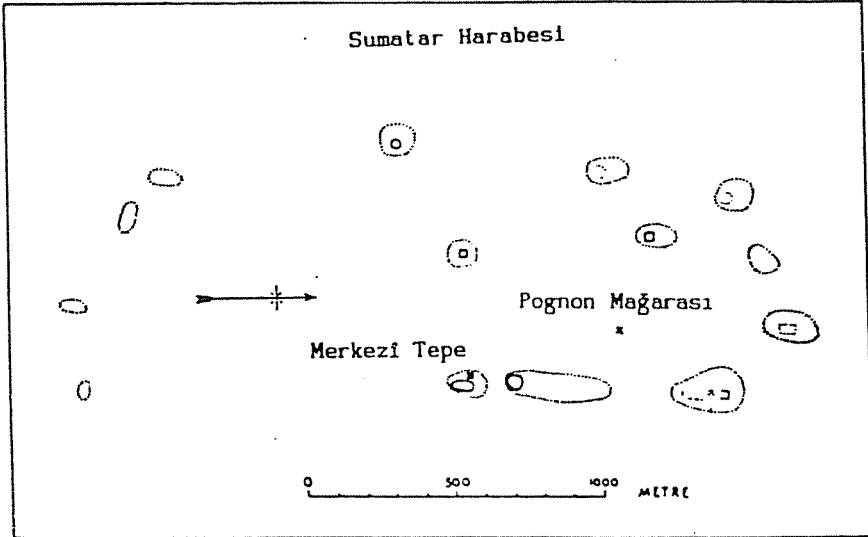
37. Bkn. aynı eser, s. 103 Figür 2.

38. Bkn. Drijvers, H.J.W., Cults and beliefs at Edessa, s. 140.

39. Segal J.B., age., s.113.

Şekil 1.

Şekil 2.

וְכִי תִשְׁמַע טְרַף אֶרֶץ
 מִחוּץ לְעִיר וְלֹא יָדָע
 כִּי הָיָה וְיָבֵא אֵלָיו
 חֶטְאוֹ וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע

dkyr 'bsmy' br 'dwn'
 nwhdr' dkyr qdm
 mrlh' dkyr bbs
 wtyrdt bny bsm(y)'

Kitabe 1

šbšt šnt 476 byrh
 'n' mnyš br 'dwn' wm'n' w'lkwd(r)
 wblbn' w'lkwd(r)
 šmn nšbt' hd' bhn' twr'
 bryk' w'qymn krs' lmn dn(yltrsyhy
 šlyty yhw' bwdr mn btr tyrdt šlyt'
 wytil krs' lmn dmtrs' lh pr'nh
 mn mrlh' yhw' w'n nkl' (npl') krs'
 wthtbl nšbt' hw 'lh' yd

כָּשֶׁם אֵלֶּיךָ וְנִשְׁמַע
 אֶת טְרַף אֶרֶץ וְלֹא יָדָע
 הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְהַקָּטָן
 אֲשֶׁר בְּעִיר מִחוּץ לְעִיר
 אֲשֶׁר לֹא יָדָע כִּי הָיָה
 וְיָבֵא אֵלָיו חֶטְאוֹ וְהָיָה
 כִּי יִשְׁמַע חֶטְאוֹ וְהָיָה
 כִּי יִשְׁמַע חֶטְאוֹ וְהָיָה
 כִּי יִשְׁמַע חֶטְאוֹ וְהָיָה
 כִּי יִשְׁמַע חֶטְאוֹ וְהָיָה

Kitabe 2

byrh šbt šnt 476
 'n' tyrdt br 'dwn' slyt' d'rb
 bynt'lt' hd' wšmt nšbt' lmrh'
 '1 hyy mry mlk' wbnwhy w'1 hyy 'dwn'
 'by w 1 hyy dlyl wd'hy wdbnyn

כָּשֶׁם אֵלֶּיךָ וְנִשְׁמַע
 אֶת טְרַף אֶרֶץ וְלֹא יָדָע
 הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְהַקָּטָן
 אֲשֶׁר בְּעִיר מִחוּץ לְעִיר
 אֲשֶׁר לֹא יָדָע כִּי הָיָה
 וְיָבֵא אֵלָיו חֶטְאוֹ וְהָיָה
 כִּי יִשְׁמַע חֶטְאוֹ וְהָיָה
 כִּי יִשְׁמַע חֶטְאוֹ וְהָיָה

Kitabe 3

(br syll'
 bd syl' šlm'
 lhwn 'lh' 1 hyy
 tyrdt br 'dwn' w 1 hyy
 'hwhy

כָּשֶׁם אֵלֶּיךָ וְנִשְׁמַע
 אֶת טְרַף אֶרֶץ וְלֹא יָדָע
 הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְהַקָּטָן
 אֲשֶׁר בְּעִיר מִחוּץ לְעִיר
 אֲשֶׁר לֹא יָדָע כִּי הָיָה
 וְיָבֵא אֵלָיו חֶטְאוֹ וְהָיָה
 כִּי יִשְׁמַע חֶטְאוֹ וְהָיָה
 כִּי יִשְׁמַע חֶטְאוֹ וְהָיָה

Kitabe 4

...
 ...
 wtqn
 'n' 'lh'
 hzn' lh
 ...
 ...
 ...
 'n' hzn'
 lh wh'
 'n' (syn)
 ('1)h(')

...
 ...
 wtqn
 'n' 'lh'
 hzn' lh
 ...
 ...
 ...
 'n' hzn'
 lh wh'
 'n' (syn)
 ('1)h(')

Kitabe 5

נכח
 רגונגהמח
 סנתאמא

br kwz'
 dkyr zky wbnwhy
 qdm 'lh'

Kitabe 6

מנתלתאנסו
 אומאלתבנאסתהחו
 אי אנסו קרררר

hn' šlm' pqd
 'lh' lm'n' bywm 13
 b'dr šnt 476

Kitabe 7